

Етнографічні матеріали

ПРО ХЛІБ

Хліб це у народу найважливіша пожива. Лексема хліб в українській мові відноситься до жита, збіжжя. Також давніше у польській мові chlebem називали жито, збіжжя.

Як важливим для людини є хліб свідчить про це факт, що в щоденній молитві "Отче Наш" просимо Бога о хліб словами: "хлеб наш насушний даждь нам днес".

Як вже сказано хліб печеться з муки. Муку на хліб мололи давніше в жорнах а потім млині на так звану разівку. Мололи жито на вітраках на разову муку, а потім вдома її просивали на ситах, щоб отруби повідходили. Такі колись були муки: разова і ситкова мука з жита, разова і питльова мука з пшениці. Була ще мука просіяна на ситах у млині. Хліб пекли і ще подекуди печуть на Підляшші з разової і ситкової муки. Разовий хліб був чорний а ситковий білійший. З питльової пшеничної муки пекли і печуть булки звані на Підляшші перогами або пирогами. Печені з пшеничної муки хліби на суміжному з Підляшшям Мазовшу теж називають ріегодіет. Давніше з пшеничної питльової муки пекли на Підляшші калачі, коли в щедрівці, яку я записав в селі Дубогроди пов. Володава співається:

*"Кадітеся люде
Хто в тій церкві буде,
Богу свічку ставте
А мені калач дайте".*

Також давніше з петльової муки пекли паляниці, про що свідчать слова колядки записаної в селі Янівка Володавського повіту:

*"Ой коляда, колядиця
Добра з медом пальониця".*

Однак той хліб частіше називали пальонка або палінка.

В бідних хазяйствах на Підляшші де мало було жита а пшениці взагалі не було мололи на муку давніше гречку і ячмінь. З гречаної і ячмінної муки пекли на бляхах прямокутні хліби, звані гречаниками. Хліб з ячмінної муки на другий день був вже твердий, що важко було його вкусити. В популярній пісні на Підляшші співається:

*"Ой гоп, гречаники ячники,
Які ви для мене смачни".*

А ось як давніше і ще подекуди тепер пекуть хліб на Підляшші. Робили квас в діжці і докладали підкваску (в селах подальше від Буга пуодкваска). Підкваска це кусок роцини з попереднього печева, залишений в діжці. Діжка це кругла велика посудина зроблена бондарем з дерев'яних клепок. Як зробили квас то розчиняли наніч хліб і рано місили, коли в діжці тісто підросло. Потім палять в печі дровами а як тісто на хліб виросте то роблять з нього буханки хліба. На Підляшші буханку називають булкою. Як вже піч напалиться то вигортають коцюбою жар з печі і помилом вимітають попил з черену. Як зроблять булку (буханку) то кладуть її на лопату і всаджують в піч. Перед тим сиплять на лопату отруби, щоб хліб не приліплювався до лопати. Замість отрубів ще клали під булку листок капусти чи хрену або дубові листя. Звичайних хліб пекли на підквасці (розчині) а пшеничну булку – періг на дріжджах. Найдавніше пекли хліби круглі, вироблені руками а потім вже винайшли бляхи то почали пекти хліб на бляхах. Той хліб був кантовий, подовжастий і під нього не сипали отруб а бляхи мазали здіром (в говірці – салом) чи то олієм. Як вкладали хліб до печи то буханку мазали водою то той хліб тоді буде гладкий в блискотущий. І ще як той хліб запечеться то витягають його з печі і ще пругий раз водою мажуть, то він буде добре блищати і матиме хороший колір. Слід зазначити. Що хліб пекли і ще подекуди печуть на селах жінки.

Ось отакі ще були колись хліби на Підляшші:

1. На весілля давніше пекли на Підляшші з пшеничної муки круглий, великий як віко діжки спеціальний хліб, званий короваєм. Наверху той хліб був оздоблений фігурками з тіста (шишками, пташками), зеленим барвінком і рутою та червоними ягодами калини. У східній частині Південного Підляшшя коровай пекли без додатку солі, цукру і яєць. Був це прісний

хліб. Натомість у західно–північній частині Південного Підляшшя пекли коровай на дріжджах з додатком солі, цукру, яєць і молока.

2. Також давніше на хрестини на Підляшші пекли спеціальний, довгий, білий, ситковий хліб, званий палінкою (паляниця). Той хліб ріс на настільникові (обрусі), потім його складали до купи, вдвоє і всаджали у піч. З тим хлібом – палінкою колись жінки ходили на хрестини.

3. На Великдень теж пекли і печуть спеціальний, білий хліб, якого називають паскою. Паска поверха була оздоблена фігурками з тіста.

4. На Різдво, на весілля, на хрестини, на поминки і на гостину пекли і печуть з пшеничної питльової муки білі хліби, які називають перогами. Періг або пиріг (в селах подальше Буга – пируог) – це біла булка спечена на дріжджах.

5. На Різдво пекли ще спеціальні перожки, які називаються колядниками. В середині в тих колядниках був третій мак з цукром, сушені – варені грушки або чорні ягоди а також квасоля (в говірці – шаблі) з маком. Колядниками обдаровували господині хлопців, котрі колядували і щедрували. Хлопців тих теж називають колядниками.

Для молодого і молодої на весілля не пекли спеціального хліба. – сказала Анна Пачковська–Ігнатюк, моя мати, родом із села Красівка. Це був звичайний хліб без якого давніше не міг відбуватися весільний обряд. Коли раніше молодий їхав до шлюбу то мав під пахвою руки булку хліба загорнуту в рушникові – такий був звичай. Як молодець приїжджає по молодуху, щоб її забрати до шлюбу то вона теж виходить до молодого з буханкою хліба і вводить його до хати. Тут вони кланяються батькам молодої. Згодом вони сидять на хвіри, їдуть до церкви і везуть з собою той хліб. Вносять вони той хліб до церкви а дружка (староста весільний), як батюшка вінчає, тії два хліби тримає. Як молоді виходять з церкви то тії дві булки хліба привозять додому, хліб забирають з воза, йдуть до хати з хлібом і сядають за столами (село Красівка, гм. Володава, Люблінське воєводство)/

У весільних і хрестильних обрядах хліб давніше відігравав важливу роль. На Підляшші був і є звичай, що у першу суботу після породу в хаті породіллі відбуваються "свідки", на які родички і сусідки приносять пшеничний хліб упечений на блясі, званий перогом. Давніше на Підляшші був звичай, що на хрестини кума і кум приносили по три буханки пшеничного хліба. Після хрестин на Великдень, Різдво і на наступний Великдень батьки дитини відносили трикратно по три буханки хліба для своїх кумів. Той звичай називається "односом". (Матяшівка пов. Біла Підляська і Голешово пов. Володава). Крім цього був звичай, що мати дитини ходила з хлібом по три рази до "бабулі" (старшої жінки, яка на селі займалася відбиранням дитини від породу) на Великдень, на Різдво і на наступний Великдень, які випадали після хрестин. Той білий, пшеничний, довгий хліб, з яким ходили жінки до повитухи називався ж "ходунном". (Голешево Володавського повіту).

В селі Дрелів і околицях бувшого Радинського повіту а тепер Білопідляського Люблінського воєвідства був звичай, що на заручинах дружка в'язав руки молодим рушником над буханкою хліба, положеною на столі. Розповсюдженням звичаєм на Підляшші був звичай, що молодий їхав до молодої з буханкою хліба, зав'язаною хосткою під пахвою, щоб її забрати до шлюбу. Після церемонії привітання молодий вручав ту буханку хліба матері молодої. В деяких селах (Метяшівка пов. Біла Підль.) був звичай, що дружки як наряджували молоду до винцю вкладали їй у черевик (туфель) крошку хліба, щоб завжди її майбутнього дому тримався хліб. Це саме стосувалося молодого. Під час обряду благословення дороги до шлюбу батько з ґарнцем або коробкою з вівсом а мати з буханкою хліба в руці обходили трикратно підводи з весіллям і обсипували весільну дружину вівсом і благословлячи їх знаком хреста. Як молоді приїхали з церкви від шлюбу і стали перед весільним домом батьки вітали їх на порозі хлібом і сіллю. Молоді цілували хліб і входили до хати. Так само як молода приїхала з молодим і весільною дружиною до дому молодого батьки його вітали новоженців хлібом і сіллю. Слід зазначити що молода привозила до дому молодого коровай. Звичай вітання хлібом і сіллю важних гостей, які приїжджали до села, був давніше розповсюджений на Підляшші.

В селі Дрелів і околицях Білопідляського повіту був звичай, що молода як приїхала до батьків молодого то стояла перед порогом з буханкою хліба під пахвою, загорнутою в лляний обрусок. Згодом відбувалася церемонія привітання молодих і весільників та обміна

хлібів. Батько молодого вручав молодій буханку хліба а вона віддавала йому таку саму буханку хліба.

На закінчення хочу сказати, що колись і тепер на Підляшші хліб є у великій пошані. Давніше в багатьох селах було так, що як впала на землю скибка хліба то її підоймали з землі, хрестили і цілували.

(Кузавка, гм. Ганна Володавського повіту).

Примітка: Цю статтю я писав на підставі інформації отриманої від своєї матері, власних польових досліджень та літератури:

1. Feliks Olesiejuk – "Zwyczaje i obrzedy iudu Miedzyrzeczczyzny" Wyd. Gmina Drelow – 2000 r. (str.211–246).
2. Beata Waleciuk – Dejneka – "O chlebie w obrzedach rodzinnych" – "Tworczone ludowa" nr 3 (52), str. 11–15).

ЗНАХАРСТВО

На початку ХХ сторіччя та раніше не було на селі лікарів. Всілякі хвороби людей лікували давніше знахарі, яких теж називали "шептунами" а жінок, що займалися знахарством "шептухами". Знахарі лікували людей ліковальними травами, закляттями і молитвами. Закляття і молитви знахарі шептали над хворою людиною, звідки їх називали шептунами і шептухами. Говорилося теж, що знахарі "замовляли" хвороби. Під час збирання фольклору на Підляшші я записав кілька прикладів народної медицини.

1. Як лікували бешиху, в говірці "рожу".

Рожу лікується звичайно. Треба взяти свічку посвячену на "Громниціях", запалити її, взяти того льону що святиться на "Громниці" і з клоччя того льону зробити таких 10 пучечків. Треба взяти яку небудь ганчірку, в говірці "шмату", такую чорну, найгіршу од печі, од саганів і прикрити тою шматою рожу. Чистої шмати не можна брати, тільки брудну, щоб рожа спротивилася. Потом треба спалити ті пучечки з клоччя льону в перехреститися. Де треба палити те клоччє? А на тій рожі, де найгірше болить, то значить на болящій руці чи нозі кладеться тую шмату і палиться те клоччє. А як в дійсності є це рожа то теє клоччє буде летіти аж до полапа з тим огнем. А коли те клоччя треба палити? Як вже зайде сонце або перед зходом сонця. В день палити не вольно.

(Катерина Здольська, рік нар. 1905,

село Жуково, гм. Володава, запис 1970 рік.)

Розкажу як хтось приходить до мене рожу спалювати. Така то хвороба, що ніхто її не виликує тільки виликуеш молитвою. То я таку молитву знаю що мене моя мама научили:

"Мати моя Владичиця,

Пресвятая Богородиця,

Там Ти спала, спочивала

В святих горах, у печерах.

Прийшов до Тебе Ісус Христос.

Мати моя Владичиця,

Чи ти спиш, чи так лежиш?

Я не сплю но так думаю,

Про Тебе сон думаю,

Що Тебе капльом убивали,

На хресті розпинали,

Крові до землі не допускали.

Хто ту молитву буде говорити

Того гад не вкусить,

Звір не зїсть,

Кепський чоловік не приступить –

Нехай та хвороба вступить!"

А я рожу спалюю і Пан Буог дає, що помагає од мене. І люде до мене йдуть і дохтора не треба, бо дохтур тій хворобі ниц не поможе.

(Анна Пачковська, прімо вото, Ігнатюк, рік нар.

1905, моя мати, село Данці Володавського повіту,

запис 28.10.1984 рік)

2. Як від дитини переляк відганяти.

Як дитина перелякана, не може спати, зривається зо сну в ночі, чи то маленька дитина чи більша, то треба взяти воску зі свяченої громниці, врізати кусок воску і на огнєві його розпустити. Потім треба взяти ненапочатої води з колодязя, з такого, з якого ніхто ще не напочинав брати воду. Но і перехреститися треба, зговорити молитву, і той віск вилівати до води, дев'ять рази по дев'ять або три рази по три. Так робиться. І допір вилітати. А той віск не буде чистий на воді – там будуть розмаїти страхи, од яких дитина перелякалася: чи то собаки чи kota, чи зайця, чи вовка чи чого іншого. Тоє буде на тому воскови як живе. Треба вилітати той віск а тою водою обмити дитину: твар, руки, ноги і вилітати воду десь на межі або вилітати в трьох дверях, де двері зачинюються, тут трошки, там трошки і для дитини дати напитися теї води. І перестане лякатися. Дитина буде така здорова як має бути. В дійсності на другу ніч дитина буде спати, буде така здорова як од лікаря. Я те говорю, що то правда!

(К.Здольська, село Жуково, гміна Володава, запис 1970 рік)

3. Як лікувати рану.

Як є така рана, в говірці ще кажуть мозіль (мозуоль), що довши час не гоїться, рік і довше то тоди треба викликати "волос на колос". Є така рана на нозі чи на руці, що лікар нічого не pomoже. Люде говорять, що там такий "волос" зайшов. Так пече та рана, довго не гоїться, що не до вилікування. То треба ту рану "виполоскувати". Треба вирвати дев'ять колосів з жита, зо снопка і приложити до теї рани і теплою водою викликувати й викликувати: "волос вийна на колос!" І так треба довший час викликувати. І той "волос" вийде і рана загоїться. Трьох чи штирох чоловіків, що їм мали ноги одрізати, хворіли на рани може 10–15 літ і я так зробила і їх вилікувала з ран. Бігме правда. І вони вже були здорови, здорови, не одчували жодних болів, не мали жодних ран (вже повмирали).

(К.Здольська, село Жуково, гміна Володава, запис 1970 р.)

4. Як лікувати "дну".

Що це є дна? Дна – є то зрушона у жінки матка. Вона, та матка, виходить до низу, вона подперає тут пуод грудьми. Все болить, навіть жолудок. Як її лікувати? Треба жінку положити на лавці і лікувати. Одтягається матку. І так–о одтягається, і так–о одтягається. Одтягається три рази. Дзись, взавтра і позавтра по заході сонця. І перестане боліти. А жінка має біль не до витримання, не може собі знайти місця з болю. Що говориться під час відтягання дни? Говориться так: "Дницьо, дницьо, попова сестрицьо, білих кости не ломи, червоні кров'ї не тони!" І так. Більше ниц. Ще треба перехреститися і зговорити "пацьора" (молитву) за здоров'є. І таке то лікування.

(К.Здольська, село Жукові, гміна Володава, запис 1970 рік)

5. Як лікувати людину підвіяну вітром?

Як називається той вітер що крутиться навколо? Говорять: "чорт крутить" або "пусте крутить". Пусте крутить і якби на той вітьор попасти, щоб на той вітьор вступити або якби той вітьор підвіяв то не знити чи лікар що би допоміг. А що би тоді сталося? І якби подвіяв то був би твар викривльоний і очи викривльони, і розуму би доброго не було, був би зник пам'яти і тільки всього. Треба тоді їхати до шептухи або до шептуна. А хто то був та шептуха і той шептун? А то жінка, якась старша баба навчилася колись і вона так мусила шептати. І повірте, же то правда. І тепер є ще у Вириках баба, Полудниха стара. А то їдному хлопчикови подвіяв вітьор, помижи будинками мати несла того хлопчика. Занесла його додому і одразу для того хлопчика зробилося те що викрутило йому твар і очи виперло і та дитина не мала собі місця, не мала ратунку. На другий день повезли дитину до лікаря і лікар нічого не зробив. І перейшов тидень і ниц. І другий раз завезли, і третій раз завезли і ниц. Взяли тую дитину і повезли до Вирик, до Полуднихи. І вона пошептала, поговорила тоє що вона розуміє. Сказала їм – їдте, їдте, буде добре. І так сталося. В половину дороги було тій дитині вже ліпий. А на другий день вже було добре. Ще є той хлопчик, ще живе його мати і можна справдити чи то правда.

В нас в Жукови був лисничий і теж його підвіяв вітьор в лисничівці. І в шпиталю лежав три місяці – і як заїхав з кривим тваром так і приїхав додому. Очи виперти, губи викривльони аж до вуха достають. І так з тим ходить. І приїхав до нас. Я його питаю: – Що панови є? А він говорить: – Мусить мене вітьор підвіяв. – То нехай пан їде до лікаря. – Був я три місяці в шпи-

талю, бабулю, і ниц не помагає, їднаково. – То нех пан їде до Вирик, там є така стара баба Полудниха. А він каже: – Я бабулю в тоє не віру! А я кажу: – Вірить пан – не вірить, але нехай пан спробує тото не за горами і не 1000 зл. пан витратить і не заробить 1000 злоти. Нехай пан спробує. І поїхав. Але сказала та баба, що є задавньоне трошки. Як би було на свіжо то всьо, то би було хучій. Мусить пан пождати. І другий раз нехай пан приїде, і третій раз ще приїде до мене. І так він поїздив, поїздив до єї по пару разів. І зустрілася я з їм коло автобусу у Володави і вже було інакше.

– Дзїнь добрий пану! – Дзїні добрий! – А що помогло панови? – Ах бабулю, так помогло, що я не знаю як вам дікувати, що віте мені її настеренчили. І допір ще кому скажу, що то є правда, правдива правда. Як не допоможуть лікарі, то допоможуть такі люде на селі.

(К. Здольська, село Жуково, гміна Володава, запис 1970 рік)

6. Як лікувати жовтяницю, в говірці жолвтуху.

Як хтось захворіє на жовтуху то треба взїти з колодязя чистої води, наллїти її до миски і скаламутити. Хто є хворий на жовтуху нехай сіде над мискою і так довго приглядається у воду аж вона втихомириться, і буде гладка. Жовтуха пройде і очи будуть білі.

(А. Пачковська–Ігнатюк. Село Данці, гм. Ганна, запис 17.10.1983 рік)

7. Як лікувати коклюш.

Щобвилікувати дитину з коклюшу треба набрати з трьох криниць джереляної води і давати її пити дитині. Дитина повинна так довго пити тую воду аж перестане кашляти і коклюш пройде.

(А. Пачковська–Ігнатюк. Село Данці, гм. Ганна, запис 17.10.1983 рік)

8. Як скидати уроки з коней.

Коли недобра баба позихне на кони як їх побачить і кине на їх вроки а чоловік не побачить того і не сплуне за себе три рази, щоб не допустити до вроків а кони перестануть вже йти у возі і вийде на їх біла піна, тоді треба здойміти з себе калісони (підшанки) і накрити їми кони а вроки одийдуть а кони будуть здорови.

(А. Пачковська–Ігнатюк. Село Данці, гм. Ганна, запис 17.10.1983 рік)

9. Спогади про знахарство.

Як пам'ятаю перед II-ою світовою війною мій батько захворів на епілепсію. Часом мав атаки, падав на землю, трепотало ним і мав аж піну на роті. Мати їздила з ним до лікаря жида у Славатичах і нічого йому ліки не допомогали. Нарадили їх люди, щоб поїхала вона з батьком за Буг на Полісся до знахаря. Батько запряг кобилу і поїхали через Славатичи над Бугом до такого а такого села за Домачевом до знахаря на Поліссі. Як приїхала до нього то той знахар одразу сказав з якого села приїхали і з якою хворобою. Як розказувала мені мати знахар пошептав над батьком і сказав брати такі а такі ліковальні трави. За якийсь час батько видужав і був здоровий. Більше його падуча не брала. Міг нормально працювати в господарстві.

Як я був хлопчиком, пам'ятаю, хворів на якусь тяжку хворобу. Що лежав я цілий час у ліжку. Лікар зі Славатич нічого мені не допоміг. Мати пішла до знахарки Розвадовчихи, котра прийшла до нас, щоб мене лікувати. Як пам'ятаю шептала наді мною якись молитви і закляття та прикладала мені до лоба чародійського каменя. Після того за кілька днів я видужав і був здоровий.

(Іван Гнатюк, рік нар. 1928. село Данці, гм. Ганна, запис 8.VII2004 р.)